

Byahornet

ÅRGÅNG 41 1982

NUMMER 1

= Skåneland

EGON PRAHL

Saltö kolerakyrkogård

Koleran i Skåne på 1850-talet

Upphovet till denna artikel är från ett besök på Saltö kolerakyrkogård i Karlskrona sommaren 1981. Skam till sägandes har jag ej tidigare hört talas om denna drygt 130-åriga kyrkogård.

Under flera år hade vi talat om att besöka hustruns släktingar i Nättraby, strax utanför Karlskrona. Åren gick utan att något besök kom till. Men, så en dag beslöt vi oss för att göra slag i saken. Frugan ringde till sin moster Anna-Greta som blev glad över vår avisering. Med frugan och svärmor (*moster Anna-Gretas syster*) i bilen bar det så iväg mot det gamla Skånelandskapet Blekinge – även kallat Sveriges trädgård. Att Blekinge är vackert kan vi ej sticka under stol med – trots min Skånepatriotism. Att Blekinge liksom Skåne en gång i tiden tillhört Danmark behöver jag här ej närmare gå in på.

Efter några timmar var vi framme – och efter alla välkomstarrangemang i form av snack och en god måltid satte vi oss till vila i en sommarskön trädgård och med havslukten ljuvligt stickande i näsan. Nu var det frågan om vad vi ville se av detta forna danska landskap som jag gärna vill

sammankoppla med vårt eget Skånelandskap. Det var många år sen jag sist gästade Karlskrona – därför kom ett besök i den gamla örlogsstaden att stå som nummer ett på utfärdslistan.

Min hustrus morbror hade innan pensioneringen haft ett båtbyggeri på Saltö i Karlskrona. Dagen därpå ställdes färden dit. Nu skall jag här ej bedöma skönhet på städer – men utan att trampa för mycket i klaveret, kan det väl sägas att Karlskrona är fullt upp lika vacker som många av våra skånska städer. Nåväl – ”morbror” Egard var full av iver att visa upp sitt forna varv. När detta var undanstökat föll min blick på en stengärdesgård ett tiotal meter därifrån. Min sagesman var väl bevandrad i vad som dolde sig innanför.

Framför oss låg som ett dystert minne 1853 års svåra koleraepidemi som hemsökte i stort sett större delen av vårt land. Med vörndnad trädde vi in på den gräsbeklädda planen som under sig döljer över 1.000 Karlskronabor som föll offer för den hemska koleraepidemien i mitten av förra århundradet. Med en sinnebild av bråd död och elände ser man än i dag genom

sommargrönskans kaskader sättningarna efter de många massgravarna. Likt ett hav efter storm slutas den vackert gräsbevuxna pestkyrkogården i långa sugande dyningar.

På den tiden kyrkogården anlades gick vattnet från viken ända fram till densamma. Vår sagesman vet berätta, att liken forslades i trälårar staplade ovanpå varandra och lastade i båtar hit ut, där de emottogs av stans alkisar. Varför myndigheterna placerade alkoholisterna hit ut som dödgravare förklarades av att de genom sin alkoholkonsumtion ansågs immuna mot kolerabacillen.

Vi gör en liten rundvandring och stannar upp inför ett monument i form av en hög rund pelare placerad på en sockel. Vi finner här namnen på läkarna M Fürst och Fr A Kramer som här fick en gemensam grav efter att i tjänsten ha dukat under för den fruktade koleran. Utöver detta monument finner vi ytterligare ett tiotal gravstenar. Vad som berättas oss, stod här tidigare även en del järnkors, men under första världskriget stals dessa och såldes som skrot.

Kyrkogården är i dag skyddad enligt fornminneslagen vilket står på tavlan vid ingången till densamma. Samma tavla berättar även att "År 1853 uppstod en kole-raepidemi som detta år skördade över 1.000 människor bland Karlskronas då ca 14.000 invånare. Av de under epidemien tjänstgörande läkarna avled M Fürst och Fr A Kramer som här fick en gemensam grav. 1854 restes gravmonument över dem."

Koleraepidemien var inte enbart den enda pest som hemsökt våra landskap. En av de ohyggligaste torde ha varit den berömda digerdöden (*se min artikel i Byahornet 1980/2*) som härjade i mitten av 1300-talet. Men även under 14-15- och

1600-talen omtalas pestår. Från dessa har vi emellertid endast obestämda uppgifter – helt annorlunda ställer det sig när vi kommer fram till 1700-talets svåra böldpest som då bl a härjade i Skåne under åren 1710–1713. Härifrån har vi många uppgifter – bl a från Ystad rapporteras att de döda genom farsoten uppgick till omkring 500 personer.

I samband med krig som då var rådande, fick denna pest för vårt landskap ödesdigra följder. Således växte under peståren antalet skånska ödehemman till nära nog hälften av det ursprungliga antalet. Om nöden i vårt landskap skrev Skånes guvernör bl a: "På femtio år, som jag varit i Skåne, har jag aldrig sett armodet och eländet så stort". Vidare skriver han att landskapet var så utblottat, att de flesta bönderna fick tigga mat i städerna till sig och sina soldater, som skulle ha sitt uppehälle hos bönderna. Först fram under 1720-talet började såren läkas efter denna svåra tid.

Så är vi framme vid den epidemi som jag vid mitt besök i Karlskrona såg spår efter på Saltö kolerakyrkogård. Denna svåra smittosjukdom dök upp i Europa först efter 1830-talet. Hos oss nådde den sin höjdpunkt under 1800-talets mitt och då med en våldsamhet som endast överträffades av vad pesten tidigare åstadkommit.

Symptomen för sjukdomen utmärktes av svåra diarréer, kräkningar etc. Genom den betydande vattenförlust som dessa våldsamma diarréer medförde blev kroppen snart alldeles uttorkad. Resultatet härav blev, förutom det starkt förändrade utseendet hos den sjuke med dödsskalleliknande ansikte, en betydande matthet, svåra muskelkrämpor, starkt nedsatt urinbildning etc. Snart inträdde temperaturfall och medvetslöshet. Döden följde ofta mycket snabbt – många gånger redan efter 12 timmars sjukdom.

Det är tydligt att denna fruktansvärda sjukdom utlöste allehanda försök till att förebygga och bekämpa dess vidare spridning. Under den förbakteriologiska tiden, då man trodde att sjukdomens väsen liksom pestens bl a låg i klimatfaktorer, dålig luft etc, vore metoderna lika brokiga som de äro löjliga i våra moderna människors ögon.

Innan vi beger oss till vårt eget skånska landskap, kan jag ej undgå att nämna något om Karlskronabornas fasansfulla sensommar och höst under kolerans år 1853. Brevet därifrån till en god vän i Skåne säger oss en del om denna pestens stad:

”Då jag ännu är wid lif, äfwensom alla de mina, hwilka hittills haft nåden att förskonas ifrån denna hemska sjukdom och häftiga döden, will jag sända dessa rader. Måtte Gud förbarma sig öfwer oss och låta oss snart återwinna ett fritt tillstånd inom detta samhälle, och måtte Han tillika förskona ert och andra samhällen ifrån en dylik fasa, som vi nu måste utstå. En gång inkommen är den förfärlig och nära omöjlig att hejda eller utrota förr än den skördat allt hwad som kan falla för dess rysvärda kraft. Läkarens konst kan ej hjälpa här det ringaste, då sjukdomen är verklig, ty man faller genast, på några minuter, till ett intet, och om några timmar är lifwet slut. Det är blott kolerin som läkaren kan bota och ofta förekomma att den ej öfvergår småningom till utbildad kolera. Akta er derföre att sjukdomen ej inkommer och lyd mitt hjertliga råd, det enda jag här emot har att gifwa: Spärra, men gör det med kraft och yttersta försigtighet. Se ej på hwad en dylik bewakning kan kosta, den kostar ändå aldrig så mycket som när sjukdomen är inkommen, ty då blifwa utgifterna wida större, nödwändiga men ock i det närmaste ändamålslösa. Werka sjelf för denna stränga spärrnings-idé och wid-

tala alla bekanta och häri understödja.

Eländet är här stort. Flera hus äro rent utdöda: flera barn föräldralösa; tillförseln börjar nu minskas, sedan allmogen fått egen öfwertygelse om sjukdomens allwar . . .”

Utöver ovannämnda kan jag ej undgå att återge en tidningsnotis som var införd i Helsingborgsposten den 10 sept 1853:

”Kolera i Carlskrona. Den 1 d:s insjuknade 62, döde 37; den 2 insjuknade 68, döde 29; den 3 insjuknade 44, döde 34; den 4 insjuknade 42, döde 22; den 5 insjuknade 26, döde 21. Från farsotens början insjuknade 1.670, döde 875. De sednare dagarna har sjukdomen mest wisat sig inom ståndspersonsklassen.”

Vilka oerhörda uppoffringar läkare och präster gjorde framgår tydligt genom följande notis:

”Hwilka swåra själs=och kroppsansträngningar Läkare och Prester i de städer, som hemsökas af kolerafarsoten, måste underkasta sig, torde wäl något hwar kunna föreställa sig; men emellertid kunna wi såsom ett bland de många exemplen härpå anföra, att Kyrkoherden i Carlskrona stadsförsamling söndagen den 4 dennes ensam, utan biträde, jordfäste icke mindre än 122 lik, höll Katekesförhör, skriftade och predikade, oberäknadt åtskilliga, måhända förefallande sjukbesök. – Så wildt som i Carlskrona har koleran icke rasat i någon Svensk stad sedan 1834, då den på några ställen uppträdde med ungefär lika, och i Jönköping med ännu större intensitet. Också är ställningen i Carlskrona ganska bedröflig. Man läser i ett enskildt bref: Ingen, som ej warit der koleran härjat, kan föreställa sig hwilken nöd och jemmer den i alla hänseenden har med sig. Wi ha redan omkring 100 frånfallna barn, hwilka wi måste se tillgodo. Penningar förslå icke, dagligen åtgå stora summor; jag beklagar

vårt fattiga samhälle. Från grannstäderna hafwa wi fått i dessa dagar insamlade medel. Carlshamn och Calmar hafwa hwardera sändt oss 1.000 Rdr. De penningarne kommo i en wälsignad stund. (Det wore önskligt, om ett eller annat af de samhällen, som hittills warit förskonade från farsoten, wille följa det wackra efterdömet.)”

Med dessa talande rader beger vi oss till Skåne. Även här drog koleraepidemien fram med stor intensitet och kraft. Från Landskrona rapporteras den 7 sept om koleran på Borstahusen:

”Från farsotens utbrott till i dag hafwa 44 personer insjuknat, 14 tillfrisknat och 9 dött. De aflidna äro: skolmästaren Carlsson, Ola Hagberg, hustru Johanna Persson, pigan Elna Hagberg, hustru Petronella Olsson, Jöns Eriksson, Bengt Swenssons son Swen, Per Hansson och Jöns Söderbergs hustru. – Alla försigtighetsmått från wederbörandes sida iakttagas för att hindra kolerans utbrott i staden. Fattigdirektionen har genom utsedde ledamöter besökt den fattigare delen af stadens befolkning, underrättat sig om deras belägenhet och behof, samt antecknat de ställen der trångboddhet förefinnes. Hr borgmästaren och riddaren Ödmansson har uppmanat stadens bättre lottade medlemmar, att teckna bidrag till en soppkokning, hwarigenom den fattigare klassen kunde erhålla en sund och kraftig föda, och såmedelst på ett werksamt sätt skyddas från den härjande farsot, som står för våra dörrar. Flera tusen portioner äro redan tecknade och kommer utdelningen att börja nästa måndag. Så wäl dessa som öfriga widtagne ändamålsenliga åtgärder torde, med Guds hjälp, freda oss från farsoten, och skulle den olyckligtwis komma till vår stad, skall den icke finna någon härd, der den kan fortplanta sig.

Den af flera tidningar lemnade underrättelsen om koleran i Tofta är helt och hållet falsk. Ryktet war wisseligen gängse, att det skulle warit af kolera en derstädes länge sjuklig person aflidit, men wid i lördags eftermiddag af provincial=läkaren dr Brigin verkställd obduktion upplystes motsatsen. Helsotillståndet är der som här mycket godt.”

Genom ovannämnda framgår det att bl a Landskrona hittills skonats från den fruktade koleraepidemien, vidare hur stadens ledande män uppmanar borgarna att hjälpa stans mindre bemedlade invånare – i hopp om att därigenom utestänga koleran. Genom en notis av den 10 sept får vi vidare veta att ”Med Kandidaten N Jönsson beordrades i går att afresa till Borstahusen för att tjänstgöra som läkare under den tid kolerasjukdomen derstädes grasserar. Således finnas nu 2:ne läkare derstädes, hwilket också är nödwändigt.”

Samma vecka med kand Jönsson beordrades att resa till Borstahusen rapporterades därifrån:

”Den 8 sept insjuknade 9, döde 4; den 9 insjuknade 3, döde 1; den 10 insjuknade 4, död 1. Från farsotens början insjuknade 60, döde 15. – De sednast aflidne woro: Nils Olsson, Anders Ahl, hustru Ingri Andersdotter, Carl Lamberg, fiskaren Isak Andersson och muraren Liljeblads 9-årige son Nils Petter.”

Att även militären i möjligaste mån undvek koleradrabbade områden ger följande notis från den 10 sept ett talande bevis för:

”Det rekryteringsmöte med Norra Skånska Infanteri=regementet, som warit utsatt att hållas i Landskrona den 27 d:s kl 11 f.m., förrättas i stället å Tågarps gästgwaregård samma dag och tid.”

Från vår på den tiden sydligaste stad,

Ystad, drog också koleran fram. Den 4 sept 1853 rapporteras således att "4 st insjuknat i farsoten, död ingen; den 5 insjuknade 3, døde 2; den 6 insjuknade 2, död ingen. Från farsotens början insjuknade 319, døde 177; tillfrisknade 125. De sednast aflidne wore: pigan Maria Andersdotter, arbetskarlen Sween Pehrsson, jagtbåtsmannen Gustaf Jonassons dotter, flickan Johanna Pettersson."

Tisdagen den 13 sept lämnades följande rapport från Ystad:

"Den 7 dennes insjuknade 3, död ingen; den 8 insjuknade 2, död ingen; den 9 insjuknade 3, døde 5. Från farsotens början insjuknade 327, døde 182, tillfrisknade 130. – De sednast aflidne woro: murlärningen R Lindström, pigan Karna Andersdotter, tunnbindaregesäll M Nordström, kalkslagaren Ola Jeppsson och väktaren Jöns Hansson."

Hur var det då med kolerans framfart i Malmö? Av de rapporter och notiser som jag har från september månads första hälft var det inte helt skräckinjagande. Det var emellertid inte alltid man höll den fruktade farsoten under den uppsikt som borde göras – vilket följande tidningsnotis från den 10 sept omtalar: "Ett kolera=fall har under gårdagen inträffat i Snapparpsgränden här i staden. För åtta dagar sedan lär derstädes i samma hus inträffat ett kolera=artadt fall. Måhända har der ett förbiseende egt rum, som sålunda haft dessa följder. Det wore önskwärdt att nu reningsåtgärder utan uppskof widtagas med hänseende till detta fall, der sjukdomen gått utom sina förra rämärken."

I samma tidning rapporteras vidare från Malmö, att "Den 4 insjuknade 1, död 1; den 5 insjuknade 5, död ingen; den 6 insjuknade 5, död 1; den 7 insjuknade 3, døde 2; den 8 insjuknade 1, døde 2. Från

den 26 Augusti inalles 26 insjuknade och 11 døde."

Den 10 sept läser man vidare från Malmö: "I natt timade den sorgliga händelsen, att Sjukhusläkaren wid sjukwårds=inrättningen å Mon=Bijou, med cand C J Kjellman, afled efter ett häftigt anfall af kolera. Han hade redan de föregående dagarne varit angripen af lindrigare illamående. – Cand Kjellman war en särdeles redbar och duglig ung man, som under den tid han här tjenstgjort med outtröttligt nit egnat sig åt sitt swåra fall och förwärfwat sig odelat aktning och tillgifwenhet af alla med hwilken han kommit i beröring. – Till sjukhusläkare ute på Mon=Bijou lærer d:r Hammarström wara förordnad."

Med ovannämnda (*ett fåtal och under en kort tidsperiod av kolerans framfart*) tidningsnotiser vill jag göra gällande hur den tidens tidningar tog sig an och förmedlade allt som hände och skedde kring orter där den fruktade koleraepidemien drog fram.

Pest och nödår vandrar gärna hand i hand – så var även fallet 1853. Genom missväxt på många håll stod bönderna där utan gröda till sina kreatur. I de flesta fall hade de inget annat val än att vandra omkring till någon av provinsens marknader för att där försöka avyttra kreaturen medan dessa ännu hade hullet något så när kvar. Myndigheterna såg emellertid med oblida ögon på detta och från Dalby proklamerades bl a:

"För den instundande marknaden i Dahlby den 15 dennes har Kongl: Bef:hde anordnat alla möjliga försiktighetsmått, på det att icke denna marknad, som med afseende å förhållanderna inom provinsen är af så stor wigt för att bereda inwånarne å orter, der foderskörden slagit fel, tillfälle att afyttra sina kreatur, må blifwa en anledning till farsotens spridande. Det är i

hög grad önskvärdt, att icke personer härifrån eller från andra smittade orter, af otidigt trots eller oförlåtligt lättsinne, besöka denna marknad, hwarföre sådana personer må uppmanas att noga betänka hwad de göra. Uppsigten wid marknaden kommer att blifwa ytterst sträng, och wi äro förwissade, att i händelse af öfwerträdelse af utfärdade stadganden kommer icke något slags afseende på personer att göras utan den skyldiga att befordras till rättwist straff."

Från Kristianstads län rapporterades det att marknader helt förbjöds under september månad: "Konungens Befallningshafwande i Christianstads län har i afseende till den grasserande kolerafarsoten inställt alla de marknader inom länet som skolat hållas innewarande månad."

Även de goda Köpenhamnarna led svårt av epidemien som därstädes fram till början av september 1853 skördat över 4.000 människoliv. Många skåningar trotsade den pågående koleraepidemien både där och här hemma och for åstad till Kongens by. Ett rykte hade nämligen spritt sig bland befolkningen här i Skåne att det i Köpenhamn var gott om arbete på grund av de många dödsfallen därstädes. Vidare förtäljde ryktet att inkomsten var extra stor för de som fick arbete i den kolera-drabbade danska huvudstaden. Skåningarna nappade således på kroken och begav sig i mängder över sundet. En av de många var från min hemsocken Lilla Beddinge. Det var drängen Ola Andersson på hemmanet Lilla Beddinge nr 22 – född den 2 april 1832 i Skurup. Fö kan nämnas att man i Lilla Beddinge undgick kolerans besök.

Nåväl – den väldiga invasionen över sundet gav upphov till att veckobladen här hemma en dag fick en skrivelse från Köpenhamn med följande lydelse:

"Då här de sednare dagar har strömmat in en mängd arbetsfolk från Sverige till Köpenhamn, hwilka nu till större delen befinna sig i den största nöd, eftersom här nu på hösten snart är tilländabragd knappast är arbete för dem här i landet, så will jag ödmjukast bedja dem att godhetsfullt intrycka dessa simpla men wälmenta rader i deras ärade blad, till warning för arbetsklassen, att icke åter hundrade eller snarare tusendetals af dem skola komma i samma willfarelse, så mycket mera som jag i de tre år jag warit här sett dem komma i skaror i slutet af Oktober och först i November, som är en ännu mera opassande tid att komma hit, då till samma tid Landboarna från alla landets kanter strömma till Köpenhamn för att söka arbete och således alla Swenskar äro utsatte för den största förföljelse och förhåelse. Frågar man dem af hwad grund de äro resta hertill, swara de att de så kallade Fästemen i Köpenhamn hafwa låtit skrifwa i tidningarna och uppläsa på predikstolarna att de fingo 2 Rdr Banco om dagen här. Den största daglön någon arbetskarl har fått här i höst, har warit En Rdr Banco till att föda sig sjelf på, och då man icke här kan lefwa ordentligt för mindre än fyra Rdr Bco om weckan, så är förtjensten dock icke så stor. Här äro nu ungefär ett hundrade stycken Swenska arbetskarlar af de nyankomna, som icke hafwa något att lefwa af, men äro tagna under Politiets uppsigt och skola nu sändas hem. Då dessa olyckliga nu äro bragta ut af sin ställning hemma och förspillt det lilla de hade sammansparat, wore det att önska att dessa rader måtte för framtiden tjena andra till warning för ett så oeftertänksamt företagande. Också wore det att önska att wederbörande wille förhindra en så stor utwandring till Danmark för eftertiden, då den blott är till skada för de skelfte. Enh-

war som will resa hit för att arbeta, borde wara säker på kondition först innan han reste hit, utom det får han i ett hwart tillfälle förlora. Den som tänker förtjena något här, må wara rask, arbetsduglig och sparsam, annars gör han bättre i att blifwa hemma.

Jag beder ödmjukast de ärade redaktörer af Weckobladen i Skåne att upptaga det nödwändigaste af dessa enfaldiga men wälmenta och sannfärdiga rader till upprättelse för arbetsklassen och motarbeta de öfwerdrifna rykten, som gå ibland dem om arbetsförtjensten i Danmark.

Köpenhamn den 7 September 1853.

R Olsson, Timmergesäll
Född i Anderslöf i Skåne.”

Även från Ystad bekräftas ryktets osanning varifrån det den 9 sept 1853 heter: ”Med anledning af ett utspriddt rykte att genom kolerans härjningar i Köpenhamn, stor brist derstädes skulle råda på allt slags arbetsfolk, hafwa under de senare weekorna en mängd sådana personer ditströmmat från Skåne för att söka arbete; och afgingo sistlidne lördag på ångfartyget Stierner härifrån icke mindre än 61 dylika passagerare. Nu har emellertid ryktet befunnits helt och hållet grundlöst, hwadan också med Stierner i dag 60 arbetskarlar, drängar och gesäller (deraf många som hade företagit öfwerresan till Köpenhamn från Malmö) hit återkomna och enär en stor del af dessa hade befunnits i alldeles utblottadt tillstånd, hade 25 st utaf de i dag hitkomne, af polismästaren i Köpenhamn blifwit återsände och passagen för dessa af Poliskassan måste betalas för att blifwa dem qwitt.

Enligt en från Generalpostdirecteuren i Köpenhamn till Expeditionen för Postångfartyget Stierner härstädes i dag ankommen, oss benäget meddelad skrifwel-

se, har Expeditionen blifwit anmodad, att icke utlemna biljetter för öfwerresa till Köpenhamn åt sådana personer som der ämna söka arbete, enär dessa genast wid framkomsten af polisen blifwa tagne i förwar, för att med första ångfartyg återsändas, såwida de icke kunna styrka det de medhafwa tillräckliga medel för att i erforderlig tid der uppehålla sig och bestrida kostnaderna för återresan m m.”

Så mattades emigrationen till Köpenhamn så småningom av – men koleraepidemien fortsatte både där och här hemma.

Så småningom ebbade emellertid även kolerafarsoten ut – men skrällen för densamma fortlewde i år framöver, och en epilog från densamma är den skogskyrkogård som ligger belägen i Everlövs socken.

En ovanligt het och tryckande augustidag 1859 vore två Hemmestorpsbor (*man och hustru*) på besök i Lund. De gick in på en servering för att där få något att dricka. Medan de satt och väntade på beställningen fick de se en flaska stå i fönstret, fylld med som de trodde med saft. Törstiga som de var delade de innehållet och yttrade inget därom – kanske för risken att betala detsamma. Ovetande om att flaskan innehållit fluggift begav de sig mot hemmet. Väl hemkomna började giftet verka med hög feber, svåra plågor och en hastig död. Paret efterlämnade tre pojkar och utan att utröna dödsorsaken invigde kyrkoherde Brorström i Everlov i hast en gravplats i skogen enligt epidemiens föreskrifter och de döda jordfästes därstädes.

Så småningom bringade emellertid fortsatta undersökningar klarhet om förgiftningen. Än i dag står gravstenen och det av en jordvall avgränsade området kvar till minne för koleraskräcken som fanns hos befolkningen under 1800-talet.